

درنگی در ترجمه یک عنوان: استعاره‌هایی که باور نداریم

بابک شریف

یکی از کتاب‌های مهم در تاریخ زبان‌شناسی کتابی است با عنوان *Metaphors We Live By* نوشته دو تن از پیشگامان زبان‌شناسی شناختی یعنی جرج لیکاف و مارک جانسون. از این کتاب تاکنون سه ترجمه فارسی منتشر شده است: ترجمه‌های اول و سوم با عنوان *استعاره‌هایی که با آنها زندگی می‌کنیم*، و ترجمه دوم با عنوان *استعاره‌هایی که باور داریم*. گفتنی است این ترجمه از عنوان کتاب را پیشتر صفوی (۱۳۹۳: ۱۷۳) به مناسبت بحث از کتاب مذکور پیشنهاد کرده است. نوشته حاضر به بحث درباره ترجمه این عنوان می‌پردازد.

عنوان نخست، ترجمه سراسر است و قابل فهمی از عنوان اصلی است و با بن‌مایه اصلی کتاب نیز – چنان که در ادامه خواهد آمد – کاملاً همخوانی دارد. اما عنوان دوم، صورت و معنای بسیار متفاوتی دارد که از ترجمه فعل اصطلاحی *live by* ناشی می‌شود. مترجم با آگاهی از پرسش برانگیز بودن این عنوان، در مقدمه کتاب در توضیح آن می‌نویسد:

متأسفانه ترجمه عنوان این کتاب به شکل «استعاره‌هایی که با آنها زندگی می‌کنیم» در میان متخصصان و دانشجویان زبان‌شناسی جا افتاده است، آن هم در شرایطی که فعل *live by* به معنی پیروی از باورها است. بنابراین، ترجمه تحت‌اللفظی این فعل به صورت «زندگی کردن با» ما را از مفهوم نویسندگان و قصدشان از انتخاب این عنوان دور می‌کند (ص ۱۱).

ایشان سپس در پانویس، تعریف فرهنگ *Oxford Word Power Dictionary* از این عبارت را به شرح زیر نقل می‌کند:

Live by sth: to follow a particular belief or set of principles

طبق تعریف فوق و اذعان مترجم روشن است که *live by* نه به معنی «باور داشتن»، بلکه به معنی تبعیت عملی از باور(هایی) معین است. بنابراین اگر ایشان می‌خواستند همین معنی، یعنی «پیروی از باورها» را در ترجمه عنوان بیاورند، می‌باید آن را به «استعاره‌هایی که از آنها پیروی می‌کنیم» ترجمه می‌کردند. اما آیا همین ترجمه یعنی «... پیروی می‌کنیم» ترجمه درستی از عنوان کتاب است؟ و آیا ترجمه دیگر یعنی «... با آنها زندگی می‌کنیم» به صرف تحت‌اللفظی بودن غلط است و ما را از مقصود نویسندگان دور می‌کند؟ برای پاسخ به این پرسش ابتدا ببینیم سایر فرهنگ‌ها چه تعریفی از عبارت *live by something* به دست داده‌اند. ابتدا معانی زیر را مشاهده کنید که در آنها *live* معنی ثانویه و غیر لغوی دارد:

- to follow a particular belief or set of principles:

That's a philosophy I could live by. (Oxford learner's dictionaries)

- to behave according to a particular set of beliefs or principles:

He argued that even criminals have a code of ethics that they live by.

(Macmillan dictionary)

- to have a particular type of life, or live in a particular way:

I have always tried to live by my faith (= according to my religion).

(Longman)

تعریف فرهنگ آکسفورد دقیقاً همان تعریف مورد اشاره مترجم است که ذکر آن گذشت. جمله شاهد این تعریف به هردو صورت زیر، قابل ترجمه است:

- این فلسفه‌ای است که می‌توانم با/طبق آن زندگی کنم.
- این فلسفه‌ای است که می‌توانم از آن پیروی کنم.

البته ترجمه این جمله به صورت «این فلسفه‌ای است که می‌توانم آن را باور داشته باشم» نیز جمله‌ای معنی‌دار است، اما معنی آن معادل با اصل نیست. تعریف فرهنگ مک‌میلان بر جنبه رفتاری و عملی معنای *live by* تصریح بیشتری دارد و جمله شاهد آن نیز مؤید همین مطلب است که می‌توان آن را این گونه ترجمه کرد:

- ... حتی خلافکارها هم اصول اخلاقی دارند که طبق آن عمل می‌کنند.

اما تعریف فرهنگ لانگمن از این حیث جالب توجه است که *live by* را همان «زندگی کردن» ولی «به شیوه‌ای خاص» معنی می‌کند. در جمله شاهد نیز عبارت داخل پرانتز به وضوح، معنی *by my faith* است و این یعنی که *live* نیازی به توضیح نداشته و معنی لغوی خودش را می‌دهد. بدین ترتیب ترجمه این جمله چیزی شبیه به این خواهد بود:

- همیشه کوشیده‌ام طبق اعتقادات [مذهبی] ام زندگی کنم.

اینجا دیگر مشکل بتوان به جای «زندگی کردن» از فعل «باورداشتن» استفاده کرد و گفت:

- ؟؟ همیشه کوشیده‌ام ایمانم را باور کنم.

پس از استشهادهای لغت‌نامه‌ای فوق، اینک به سراغ خود متن می‌رویم و می‌کوشیم از این رهگذر، ترجمه صحیحی برای عنوان کتاب بیابیم. زیرا به هر صورت محال نیست که مراد نویسندگان از این عنوان نه در لابه‌لای فرهنگ‌ها، بلکه در مطاوی کتاب آمده باشد. بنابراین اگر مقصود ایشان «باورداشتن» استعاره‌ها باشد، پُربی‌راه نیست اگر انتظار داشته باشیم که در متن کتاب، همین معنا با تعابیر دیگری (مثلاً با استفاده از فعل *believe* یا مرادف‌های آن) نیز آمده باشد. اما با جستجو در متن انگلیسی مشاهده می‌کنیم که نویسندگان هیچ‌جا نگفته‌اند که اهل زبان، فلان استعاره را «باور دارند» یا چیزی شبیه به این. بنابراین از این راه به نتیجه مثبتی درباره ترجمه عنوان کتاب به «... باور داریم» نمی‌رسیم. اکنون ببینیم خود عبارت *live by* در کتاب به چه مفهومی به کار رفته است. عنوان نخستین فصل از کتاب، *Concepts We Live By* است. خوشبختانه نویسندگان در همان اولین پاراگراف این فصل، جان کلام و لبّ مطالب کتاب را این‌گونه بیان کرده‌اند (خطوط زیر عبارات برای تأکید، در سرتاسر مقاله از نگارنده این سطور است):

Metaphor is for most people a device of the poetic imagination and the rhetorical flourish—a matter of extraordinary rather than ordinary language. Moreover, metaphor is typically viewed as characteristic of language alone, a matter of words rather than thought or action. For this reason, most people think they can get along perfectly well without metaphor. We have found, on the contrary, that metaphor is pervasive in everyday life, not just in language but in thought and action. Our ordinary conceptual system, in

terms of which we both think and act, is fundamentally metaphorical in nature (Lakoff & Johnson 1980:3).

بیان نویسندگان کاملاً روشن و بی‌نیاز از شرح بیشتر است؛ می‌گویند استعاره نه اختصاص به ادبیات و نه حتی اختصاص به زبان دارد، بلکه بر افکار و اعمال ما حاکم است و در «زندگی روزمره» جاری و ساری است. پس اگر بگوییم که ما با استعاره‌ها زندگی می‌کنیم، «از مفهوم نویسندگان و قصدشان» حتی یک قدم هم دور نشده‌ایم و تأکید چندین و چندباره نویسندگان در سرتاسر کتاب بر این که استعاره نقشی تعیین‌کننده و شکل‌دهنده در «زندگی» و فعالیت‌های «روزمره» ما (از جمله اقتصاد، سیاست، هنر، ...) دارد، تردیدی در این باره برجای نمی‌گذارد.

در صفحه بعد، نویسندگان، به مناسبت بحث از استعاره «**بحث، جنگ است**» مراد خود از عبارت *we live by* را در آخرین جمله از پاراگراف زیر، این‌چنین بیان می‌کنند: استعاره، اعمال ما را شکل می‌دهد.

Many of the things we *do* in arguing are partially structured by the concept of war. Though there is no physical battle, there is a verbal battle, and the structure of an argument—attack, defense, counterattack, etc.—reflects this. It is in this sense that the ARGUMENT IS WAR metaphor is one that we live by in this culture; it structures the actions we perform in arguing (p. 4).

مترجم ترجمه دوم جمله مذکور را این‌گونه ترجمه کرده است: «بدین ترتیب، ما استعاره **بحث، جنگ است** را در این فرهنگ باور داریم؛ این استعاره رفتارهای ما را در حین مباحثه شکل می‌دهد (ص ۲۴)». با توجه به این که عبارت *It is in this sense that* یعنی «[دقیقاً] به این معنی است که...»، آیا پذیرفتنی است که «باور داریم» (دقیقاً) به این معنی باشد که «رفتارهای ما را... شکل می‌دهد»؟ شاید همین ناسازگاری، مترجم را بر آن داشته تا این عبارت را به «بدین ترتیب» ترجمه کند تا برقراری معادله معنایی بین دو جمله لازم نیاید. نویسندگان در جای دیگری از کتاب، پس از ذکر چند نمونه از مفاهیم استعاری که اعمال و افکار ما را شکل می‌دهند، این استعاره‌ها را «زنده» توصیف می‌کنند، آن‌هم به «بنیادی‌ترین معنا»ی کلمه، یعنی «زندگی کردن»، نه «باور کردن».

Expressions like *wasting time, attacking positions, going our separate ways, etc.*, are reflections of systematic metaphorical concepts that structure our actions and thoughts. They are "alive" in the most fundamental sense: they are metaphors we live by (p. 55).

در اینجا تقارن و تجانس لفظی و معنایی دو کلمه *live* و *alive* را در ترجمه نباید از نظر دور داشت. نویسندگان نیز با استفاده از دونقطه (:) خواسته‌اند این «بنیادی‌ترین معنا» یعنی «زندگی کردن با این استعاره‌ها» را صریحاً بیان کنند. اما مترجم با تبدیل آن به نقطه‌بند (؛) ربط معنایی بین دو جمله را از بین برده و ترجمه زیر را به دست داده‌اند: اینها به معنی واقعی کلمه، «زنده»‌اند؛ اینها استعاره‌هایی‌اند که باورشان داریم (ص ۱۰۸).

با این تغییر در نقطه‌گذاری، دیگر لازم نیست خواننده از خود پرسد که «باورداشتن» چه ارتباطی به «زنده‌بودن» دارد! در اینجا نیز همانند نمونه پیشین می‌بینیم که اصرار مترجم بر حفظ معادل «باورداشتن» به جای *live by* در سرتاسر ترجمه، او را به تنگنایی کشانده که برای رهایی از آن ناگزیر از تصرف در متن شده است. به ترجمه مترجم دیگر (میرزا بیگی) از همین جمله توجه کنید: «این عبارت‌ها به معنی واقعی کلمه «زنده‌اند»: استعاره‌هایی هستند که ما با آنها زندگی می‌کنیم (ص ۷۶).

با این وجود، نگارنده برای اطمینان از این که در فهم معنای عنوان این کتاب به خطا نرفته است، به جستجوی ترجمه عنوان این کتاب به زبان‌های دیگر پرداخت. حاصل این جستجو در چند زبان اروپایی را در زیر مشاهده می‌کنید:

عنوان ترجمه آلمانی: *Leben in Metaphern: Konstruktion und Gebrauch von Sprachbildern*

(زندگی در استعاره: ساخت و استفاده از تصاویر گفتاری)

عنوان ترجمه اسپانیایی: *Metáforas de la vida cotidiana*

(استعاره‌های زندگی روزمره)

عنوان ترجمه ایتالیایی: *Metafora e vita quotidiana*

(استعاره و زندگی روزمره)

عنوان ترجمه پرتغالی: *Metáforas da Vida Cotidiana*

(استعاره‌های زندگی روزمره)

عنوان ترجمه روسی: *Метафоры, которыми мы живем*:
(استعاره‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم)

عنوان ترجمه فرانسوی: *Les Métaphores dans la vie quotidienne*:
(استعاره‌ها در زندگی روزمره)

وجه مشترک همه این ترجمه‌ها وجود واژه «زندگی» و نبود واژه «باور» یا هرچیزی شبیه به آن است. حال باید پرسید آیا ممکن است همگی این مترجمان در درک مقصود نویسندگان کتاب دچار سوءفهم شده باشند؟ الله اعلم؛ ولی همین قدر می‌دانیم که نویسندگان در پی‌نگاشت نسبتاً مفصلی که در چاپ سال ۲۰۰۳ به متن کتاب افزوده‌اند، نه تنها هیچ اشاره‌ای به سوءفهم احتمالی از تعبیر *live by* طی این فاصله ۲۳ ساله نکرده‌اند، بلکه مجدداً بر تأثیر تعیین‌کننده استعاره‌ها در نحوه «زیست» ما تأکید می‌کنند. حسن ختام (و شاید فصل الخطاب) نوشته حاضر، جمله‌ای است برگرفته از آن پی‌نگاشت در تأیید این مطلب:

Because we reason in terms of metaphor, the metaphors we use determine a great deal about how we live our lives (p. 244).

منابع

- صفوی، کورش (۱۳۹۳). *آشنایی با نشانه‌شناسی ادبیات*، تهران: نشر علمی.
- لیکاف، جرج و مارک جانسون (۱۳۹۴). *استعاره‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم*، ترجمه هاجر آقاابراهیمی، تهران: نشر علم.
- لیکاف، جرج و مارک جانسون (۱۳۹۶). *استعاره‌هایی که باور داریم*، ترجمه راحله گندمکار، تهران: نشر علمی.
- لیکاف، جورج و مارک جانسون (۱۳۹۷). *استعاره‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم*، ترجمه جهان‌شاه میرزابیگی، تهران: نشر آگاه.

Lakoff, George and Mark Johnson (1980). *Metaphors we live by*. London: The university of Chicago press; revised 2003.
